

Ernstige gedachten

<https://hdl.handle.net/1874/234794>

mm 11284 Dr. 1891. III, 32.

24
1891
W.

Ernstige Gedachten

NAAR HET HOOGDUITSCH

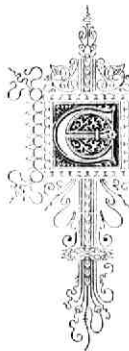
DOOR

Dr. J. HERMAN DE RIDDER Jr.

MEPPEL
H. TEN BRINK
1891.

ERNSTIGE GEDACHTEN

NAAR HET DUITSCH

DOOR

DR. J. HERMAN DE RIDDER JR.

MEPPEL
H. TEN BRINK
1891.

VOORREDE.

Dit boekje — een pleidooi voor de groote waarheid dat christen zijn iets anders is dan een gelooven, in den zin van: voor waar houden, iets anders dan een zich onderwerpen aan een kerkleer — is geschreven door den Oberstlieutenant und etatsmüssiger Stabs-offizier van het eerste Saksische Huzaren-regiment M. VON EGIDY, en deze hoofdofficier is voor zijn moed, om uit waarheidsliefde zijne overtuiging te plaatsen tegenover de heerschende opratting, gestraft met ontslag uit den dienst. Het eigenaardige en ook merkwaardige feit, dat een militair schrijft over een godsdienstig vraagstuk en dit doet met zooveel warmte, gedreven door ernstige waarheidsliefde, met een hart dat dorst naar vroomheid, bracht er mij toe gevolg te geven aan het verzoek van den uitgever om het in een Hollandsch gewaad te steken. Want de inhoud is niet nieuw. Deze

dingen zijn onder ons meer gezegd en worden nog telkens herhaald. Doch het is nu eens niet een predikant die dit zegt, niet iemand die gewoon is zich bezig te houden met dergelijke vragen, maar een „leek” en daaraan ontleent het hier gezegde grooter waarde; want al heeft dit natuurlijk een schaduwzijde, omdat de schrijver blijkbaar niet gewoon is met de pen om te gaan, de groote lichtzijde is, dat dit geschrift zijn ontstaan dankt aan een heilig moeten, en dat het daardoor geschreven is met groote warmte. Op haast iedere bladzijde spreekt een hart dat klopt voor onze hoogste belangen en de schrijver dwingt tot eerbied voor zijn overtuigingsmoed. Ook al richt hij zich meer tot het hoofd dan tot het hart, draagt toch dit boekje een stichtelijk karakter, al was het alleen door des schrijvers geestdrift, een geestdrift zoo groot dat zij hem ten slotte er toe brengt wat al te schoone luchtkasteelen te bouwen.

Slechts hier en daar, vooral in het laatste gedeelte, heb ik iets bekort en waar het mogelijk was, getracht het eigenaardig Duitsche er aan te ontnemen. Bij duizenden is het in Duitschland verspreid. Moge het ook hier zijn weg vinden en dezen en genen nog eens aansporen tot onderzoek, dwingen tot nadenken. Dan brengt het reeds een zegen.

MEPPEL.

DE R.

Doet de kerk, zooals zij nu is, wat zij doen moet: de uitbreiding van het Christendom bevorderen? bereikt zij haar doel: te verzamelen en te verlichten?

Ik zeg: neen! en daarmede spreek ik slechts iets uit, wat millioenen menschen denken, wat eenigen duidelijk ondervinden, anderen onbestemd vermoeden.

En waarom: neen? Om onze innige overtuiging dat de kerk ons niet de waarheid leert, als zij zegt: Christus is een God geweest, en dat zij iets onmogelijks van ons verlangt, als zij eischt dat wij gelooven zullen aan Jezus Christus, waarachtig God.

Om er iets toe mede te werken, dat de kerk dien eisch laat vallen en dat daardoor alle Christenen zich weder vereenigen in één enkele groote kerk, d. i. in het Christendom, in het zuivere, ware, onvervalschte Christendom, daarom schrijf ik dit.

Wat is dan toch de kerk? Een instelling. Volgens den een: een goddelijke, volgens den ander: een men-

schelijke. Ik laat nu beide beweringen eens gelden. Want in zooverre als zij dient om den godsdienst te bevorderen, is zij goddelijk, maar haar gansche inrichting is menschelijk.

Maar iets gansch anders is de godsdienst — het Christendom.

De godsdienst is geen instelling. Onder godsdienst versta ik het bewaren van die goddelijke „vonk” die oorspronkelijk in ieder mensch is. „God schiep den mensch naar Zijn beeld” en daar God de liefde is, zoo is dat goddelijke dat daar in ons ligt, een zaadje der liefde.

Wie die vonk in zich laat uitdooven, wordt ongodsdienstig, goddeloos. Wie haar laat voortgloeien daarbinnen, die verspreidt althans licht en warmte, telkens als zij wordt aangeblazen; meest echter leeft hij daar maar voort, niet koud en niet warm, op zijn minst anderen niet in den weg, maar toch ook zelden anderen ten zegen.

Maar wie die vonk aanwakkert tot een heldere vlam, die verspreidt altijd licht en warmte. Hoe krachtiger die vlam is, des te inniger, des te meer bewust is zijn omgang met God; met elke gedachte, die van liefde spreekt, openbaart Gods wezen zich duidelijker in hem; met elke daad van liefde wordt de Godsgedachte krachtiger; altijd helderder, altijd duidelijker staat het wezen der alles omvattende liefde vóór hem en hij begrijpt: dat Gods liefde oneindig is;

hij begrijpt het en nu hij in de liefde den Vader heeft gevonden, en ontdekt dat diezelfde liefde in hem ook leeft — nu noemt hij verheugd zichzelf een godskind.

Zoo denk ik mij den godsdienst.

En het Christendom? Wel, dat is een bepaalde godsdienst, mijn godsdienst, uw godsdienst — de godsdienst voor welks stichter wij Christus houden, in zooverre als hij ons gezegd heeft, hoe wij de tien geboden, ons door den machtigen wetgever Mozes geschonken, opvatten en in praktijk brengen moeten. Mozes stelde bij de wet vast wat God wil. Jezus, die het wezen Gods dieper had leeren kennen — God is de liefde — liet den geestelijken zin uitkomen en predikte ons hoe dat geschieden moet. „Gij hebt gehoord dat tot de ouden gezegd is — maar ik zeg u.” Dat is geen tegenstelling, maar een vervulling, en in zooverre als die vervulling der wet in praktijk wordt omgezet, is het Christendom ook de beste godsdienst.

Den prediker van dien godsdienst, die daardoor zooveel deed voor ons zieleheil, noemen wij gaarne onzen Heiland; zijn prediking is ons Evangelie, waarbij wij zweren willen — maar zonder daarom hem God te achten. Er is maar één God, ons aller God, de Vader ook van Jezus Christus, maar niet — zooals ons in de kerk wordt voorgebeden — eerst door hem ook onze Vader. Hij is onze Vader van den

aanvang af en door zich zelven. Die eene God woont in ieder menschenhart; zijn huis is dus de menschheid, d. w. z. de menschheid in zooverre zij Hem den eenen God erkent, zijn openbaring ziet in de door den Heiland gepredikte liefde, en Hem aanbidt — maar aanbidt nooit anders dan in geest en in waarheid.

Godsdienst is dus een algemeen, Christendom een bizonder begrip, maar de kerk is een instelling, hoe goddelijk haar gedachte ook zij, toch „door menschenhanden gemaakt.” Maar dat neemt niet weg, dat voor den Christen vaak het begrip godsdienst, Christendom, kerk samenvalt, als ware dat een. De godsdienst is het algemeene doel, het Christendom het bizondere, en voor beiden is de kerk het middel, één middel, en — nu maar eerlijk bekend — in haar tegenwoordige gestalte een zeer weinig krachtig middel.

Voor ieder denkend mensch staat 't toch vast, dat het eenig doel van de kerk mag zijn den mensch op te leiden tot godsdienstzin, aan te sporen tot een Christelijken levenswandel; daarin ligt haar bestaansrecht.

Maar als eerste regel bij alle opleiding staat vast: men mag niets onmogelijks eischen. Doet men dit bij duidelijk onwezenlijke dingen en tegenover hen, die geestelijk afhankelijk zijn — tegenover kinderen en onverstandigen — dan verwacht men hoogstens de begrippen „moeten en kunnen”. Maar verlangt de

opvoeder iets onmogelijks van zelfdenkende, zelfbewuste menschen, dan dwingt hij tot ongehoorzaamheid, prikkelt de kwaadwilligen tot verzet, brengt de betergezinden in de war en boet bij zijn trouwste aanhangers iets in van zijn eigen waardigheid — terwijl het toch juist daardoor is, dat de opvoeder gezag heeft.

En nu beweer ik dat de kerk iets onmogelijks verlangt, als zij ons wil laten gelooven dat Jezus Christus een God geweest is.

Ik kan alleen gelooven wat zich in eenigen bevattelijken vorm aan mij voordoet, openbaart, of wat mij overtuigend bewezen wordt door een ander, dien ik geloofwaardig acht. Aan een God kan ik gelooven, want Hij openbaart zich aan mij, elken dag, elk uur; in mijn binnenste ervaar ik Hem, maar als één wezen, één almachtig, alwetend wezen — zoo spreekt de ervaring van ieder mensch van Hem, en toch komt de kerk ons lastig vallen met de onbegrijpelijke, onduidelijke gedachte van „Drie-eenig God”. Is zoo’n begripsverwarring er op aangelegd om der Christenheid den weg ter zaligheid lichter te maken?

God openbaart zich aan mij in de wereldgeschiedenis, even goed als in het onbeduidendste voorval van mijn eigen dagelijksch leven. Hij openbaart zich in ieder mensch en heeft zich voor mij het duidelijkst geopenbaard in Jezus Christus, in den mensch in wiens ziel die goddelijke vonk het sterkst gloeide, en

die de eerste was, die ons het wezen der godheid vertoonde, daar hij haar de liefde noemde en mij daardoor leerde, hoe ik „in het licht moet wandelen, vol licht en waarheid.” Dat deze mensch geleefd heeft, geloof ik natuurlijk — ik zie immers dagelijks dat er menschen zijn; ik geloof ook, dat hij deze of dergelijke woorden gesproken heeft, als ons in het Nieuwe Testament worden medegedeeld — want dat zijn mogelijkheden, en die geloof ik, zoolang ik geen grond heb om er aan te twifelen.

Ik kan ook gelooven aan het voortbestaan der ziel. Ik kan mij duidelijk voorstellen dat, op het oogenblik dat mijn lichaam ophoudt te leven, mijn geest zijn stoffelijk omhulsel verlaat; hoe zou ik anders kunnen voortleven met den geest van mijn geliefde dooden? Die geest is een „iets”, dat een bewust voorstellingsvermogen bezit; hij weet met „volkomen” duidelijkheid wat hij hier was en hier gedaan heeft, zóó duidelijk dat hij zelfs, wat dat vroegere leven betreft, begrijpt wat hij hier op aarde voor goeds of kwaads gedaan heeft, en dat is niet bedoeld alleen van waarneembare daden, maar bepaaldelijk wat aangaat de bedoeling; want in goddelijken zin zijn gedachten daden.

Geeft nu dit „begrijpen” der ziel een weldadig gevoel, dan is zij in den hemel; wordt de ziel er door gekweld, dan in de hel. Dat kan ieder bij eenigszins rustig denken begrijpen; hij kan het dus gelooven,

omdat hij het ervaart. Maar voor dat voortbestaan der ziel, voor dat zich in den hemel of in de hel gevoelen, behoeft Christus nog geen God geweest te zijn.

Dat een wezen, een geest, alzoo: God de wereld heeft geschapen, dat zie ik; evenzoo ben ik er mij van bewust dat Hij den mensch schiep; maar dat diezelfde geest een mensch zou „gewonnen” hebben, dat is een onding — maar dat wil de kerk toch dat ik geloof. Ik zou moeten gelooven dat Jezus Christus op andere wijze mensch werd, als wij allen het werden, en dat te gelooven is onmogelijk. Even onmogelijk is het natuurlijk te gelooven, dat een werkelijk dood mensch tot het leven ontwaakt, en even onmogelijk dat een wolk van den hemel nederdaalt, een mensch medeneemt en hem omhoog voert.

Van al die andere, in het Nieuwe Testament verhaalde, gebeurtenissen: dat de hemelen zich openden en een menigte van het hemelsche heirleger tot de herders kwam, dat de Heiland op zee wandelde en al die wonderen meer, daarvan spreek ik nu maar niet — ik beweer, elke in den bijbel verhaalde gebeurtenis, die ligt buiten het gebied der mogelijke dingen, d. i. die in strijd zijn met de door God zelf ingestelde natuurwetten, in het kort elk wonder, dat ons verhaald wordt, is een onwaarheid.

Ik denk er niet aan er den mannen een verwijt van te maken, die, om welke redenen dan ook, ons

zulke onwaarheden vertelden, overleverden, ook hun niet die tot nu toe met een goed of een kwaad geweten van ons eischten, deze dingen te gelooven, omdat zij in den Bijbel staan en de kerk ons verplicht de verhalen uit den Bijbel als ware gebeurtenissen te erkennen — maar van de kerk mogen wij verlangen, dat zij haar eisch, iets onmogelijks te gelooven, laat vallen. Dat mogen wij, omdat zij met dien eisch niet staat op den bodem van het ware Christendom, maar van een gemaakt Christendom. De kerk acht het haar plicht het Christendom te „construeeren”; men kan immers hooren beweren: de menschwording van Christus moest het in den bijbel verhaalde einde (hemelvaart) vinden, en als dat niet gebeurd was, dan had de kerk het op die wijze moeten bedenken.

Van den kansel wil men trachten het ons gemakkelijker te maken dat onmogelijke te gelooven, door te zeggen: „wij leggen een zaadje in de aarde en zien dat daaruit een halm opschiet, zonder dat wij ons wat daar geschiedt verklaren kunnen; zoo kunnen wij ons ook Jezus' opstanding niet verklaren, maar daarom is zij toch waar.” Maar het onderscheid is: dat wij ons wel niet kunnen verklaren hoe die halm zich ontwikkelt, maar wel het feit zelf kennen, en dus weet ik dat uit een korrel zich de halm ontwikkelt, maar geen macht ter wereld zou mij kunnen doen gelooven dat zoo'n halm, die stroo geworden is, den

volgenden dag weder nieuwe vruchten zou dragen.

Nu kan men natuurlijk mijn uiteenzetting van het geloof met de oude uitspraak willen vernietigen: Het geloof is een vaste grond der dingen die men hoopt en een bewijs der zaken die men niet ziet.

Met zulke uitspraken heb ik over het algemeen weinig op, en dat zal ieder kunnen begrijpen die zooals ik midden in het meest praktische leven staat, in het soldatenleven. Ik maak mij voorstellingen, tracht mijzelf en anderen een zaak of een begrip aanschouwelijk te maken, maar alles, wat men alleen kan gevoelen, laat zich moeielijk door zoo'n uitspraak beslissen.

Trouwens, deze uitspraak over het geloof kan ik niet beamen. Het eerste gedeelte, dat gaat nog; als ik een graankorrel in den grond leg, heb ik een vast vertrouwen dat daaruit een halm zal komen, — ik geloof het dus, op de wijze waarop men dergelijke dingen gelooft, d. i. onder voorbehoud dat de korrel niet bedorven was of een worm er aan gaat knagen. Maar om nu zoo'n geloof, dat door dagelijksche ervaring gerechtvaardigd is, maar doodeenvoudig door en met dat andere te verbinden, dat ik niet mag twijfelen aan iets wat ik niet zie, dat is niet gerechtvaardigd, en dat wordt volstrekt niet gerechtvaardigd doordat het in den Hebreërbrief staat.

Als ik deze uitspraak maar zonder onderzoek als

waar moest laten gelden, dan zou ik ten slotte alles moeten laten gelden, wat de kerk maar van mij verlangt, dus alles wat in den bijbel staat, en dan moest ik elke uitspraak, die thans nog in den catechismus staat, woordelijk beamen. Dat zou ik moeten omdat ik nu toevallig evangelisch ben; de hervormde weder anders, en de roomsche nog anders — maar wie is dan nu de ware Christen? Ik meen: ieder die door zijn denken en zijn levenswandel de prediking van Christus in praktijk brengt, die is een Christen en behoeft zijn Christen-zijn niet te bewijzen door een afgedwongen bekentenis. Het komt niet aan op wat men bekend te zijn, maar op wat men is. De mensch kan van alle mogelijke dingen zeggen dat hij het is, maar daarom is hij het nog niet, noch in zijn doen, noch in zijn hart, noch in zijn denken. De mensch kan alleen maar zijn, wat hij is — dood eenvoudig, niet waar? maar juist daarom zoo onweersprekelijk waar. En dus willen wij Christenen heeten, omdat wij het willen zijn, en daarom niet toestaan dat men ons Christen-zijn nog langer afhankelijk maakt van onze verzekering, dat wij niet zullen twijfelen aan wat wij niet zien.

Nu tracht men wel, en vooral van kerkelijke zijde, ons over die innerlijke moeilijkheden heen te helpen: „men moet maar begrijpen dat het beeldspraak is”, „de kerk verlangt niet eens dat men alles woordelijk

opvat", „het geloof is niet aller zaak" (II Thess. III : 2) en dergelijke onduidelijke gedachten meer; maar dat zijn dwaallichtjes.

De kerk eischt, eischt onverbiddelijk, dat wij Christus voor een God houden. Om dien eisch aannemelijk te maken, laat zij den Heiland bovennatuurlijk geboren worden; laat hem, toen hij gestorven was, weder opstaan, en laat hem op bovennatuurlijke wijze van de aarde verdwijnen; en dat alles moet de kerk ook doen, anders heeft zij geen steunpunt voor haar, alleen op de godheid van Christus steunende, leer van de erfzonde, de genade, de verlossing en de opstanding des vleesches.

Maar al die voorstellingen zijn niet anders dan latere leerstellingen der kerk, en geen eisch van den godsdienst, noch geboden van het Christendom, en daarbij zóó gekunsteld, onduidelijk, opgeschroefd, en worden in de kerk zelve zóó verschillend uitgelegd, dat men ze onmogelijk duidelijk begrijpen kan; maar wat voor ons begrip niet houdbaar is, kunnen wij ook niet gelooven, en mogen wij niet gelooven.

En vóór alle dingen: waarvoor heeft men die leerstukken noodig? zijn zij noodwendig om ons Gods almacht en Gods liefde duidelijk te maken? heb ik een bepaald wonder noodig, als ik in Gods wereld-inrichting reeds het grootste, het eenige wonder zie? of heb ik die kerkleer noodig om dichter nabij God te komen, om inniger met Hem te kunnen omgaan?

heb ik die noodig tot mijn zelfvolmaking? voor mijn zaligheid? voor het geluk van mijn naaste? voor de uitbreiding van het Christendom?

Neen — daarvoor heb ik die leerstukken niet noodig, zij staan mij en iedereen in den weg, die zich ernstig gaat bezighouden met zichzelf en zijn verhouding tot God, die dit zelf wil doen, en niet door de kerk, dus door menschen, voor zich wil laten klaarspelen. Zij staan ons in den weg en jaren van lange, gansch onnoodige inspanning zijn noodig om dien hinderpaal te overwinnen. Bij dien arbeid verlammen de meesten vroeg of laat, en daar zij dien niet overwinnen kunnen, bemoeien zij er zich zoo weinig mogelijk mede. Daarom moeten de leerstukken weg; later levende menschen hebben ze gevoegd bij de oorspronkelijke christelijke gedachten; de tegenwoordige menschen kunnen en moeten ze daarom op zijde schuiven.

Tegenwoordig erkent de kerk slechts hen als ware Christenen en als tot haar behoorend, die gelooven aan de Godheid van Christus; deze menschen noemt zij „positieve” Christenen. Maar ik geloof, dat het veel positiever is te gelooven aan wat men ervaart en waarneemt; en wij menschen zien een wereldorde; die ervaren wij, al kunnen wij die ook niet doorgronden; daaraan kunnen wij dus gelooven. Wat daar buiten ligt, is onmogelijk; dat kunnen wij niet

gelooven, dat behoeven wij niet te gelooven, en van het oogenblik af dat wij dat inzien, mogen wij het zelfs niet meer gelooven, anders worden wij onwaar; want van dat oogenblik af gelooven wij het toch niet meer. Misschien verbeelden wij het ons nog, maar meestal beduiden wij het onszelfen dat wij nog gelooven, bedriegen in ieder geval onszelfen en dikwijls ook nog onze medemenschen.

Ik vermeet mij niet te beweren, dat wie dit leest, begrijpt en dan ernstig en rustig daarover nadenkt, nooit meer zonder twijfel aan de Godheid van Christus kan gelooven. Maar in het godsdienstige is elk geloof, dat ook maar een schaduw van twijfel heeft, geen geloof meer; geloof en overtuiging is één.

Maar daarom kan ons geloof toch wel „kinderlijk” zijn. Ik zeg dit ter wille van hen, die hierbij evenals ik aan het woord van den Heiland denken: „Tenzij gij u verandert en wordt als de kinderkens, zult gij in het koninkrijk der hemelen niet ingaan” — zeker een der heerlijkste en der meest ware woorden, maar iets onmogelijks kan daarbij wel niet verlangd worden, wordt ook niet verlangd. De Heiland zegt niet: wij moeten weder een kind worden, maar „als een kind” — en dat is een onderscheid. Men kan best kinderlijk dankbaar, kinderlijk aanhankelijk, kinderlijk vertrouwend blijven; men kan wat men gelooft, zoo vast overtuigd gelooven als een kind — maar het is onmogelijk weder te doen alsof men

niets begrijpt; en al deze onmogelijkheden bestrijd ik, omdat ze onwaarheden zijn, en de mensch zij vóór alles eenvoudig en waar. Als een kind ontwassen is aan de liefelijke voorstelling van den ooeivaar, brengt geen macht ter wereld en ook geen hooger macht het tot dat geloof terug — zou iemand dat willen bestrijden?

Maar daarom kan men toch wel eenvoudig en waar blijven.

Is dan werkelijk recht geloovig te zijn de hoofdzaak van een rechtschapen Christen?

Ik meen: neen. Ik vraag verder: wie is dan een recht geloovig Christen? In der eeuwigheid kunnen wij dat niet bepalen, — maar wat de christelijke levenswandel is, dat kunnen wij nu reeds zeer duidelijk vertellen.

Al die leerstukken, die wezenlijk hun gemeenschappelijken oorsprong hebben in het geloof: Christus is God, hebben ook weder betrekking op de dingen, die wij na den dood beleven zullen. Maar hoe het is aan gene zijde des grafs, dat weet niemand; en daarom zal, trots alle mogelijke kerkelijke leerstukken, ieder zich daarvan zijn eigen voorstelling maken. De christelijke gedachte laat ons alleen met zekerheid gelooven aan een voortleven der ziel, en leert ons een vergelding verwachten; zij leert ons de vergelding beurtelings hopen en vreezen.

Was het dan nu maar niet beter onze aandacht geheel te richten op dit ééne: ons aardsche leven zóó in te richten dat wij met een gerust hart de vergelding kunnen tegemoet zien? En als wij met onszelfen zoo wat gereed zijn, dan ook aan onze medemenschen te denken en recht ernstig en ijverig daarnaar te streven, ook hen zóó te stemmen, dat zij echt christelijk handelen? Was het niet praktischer den mensch voortdurend er op te wijzen hoe hij moet denken, liefhebben, bidden, berouw hebben, gevoelen, handelen om zich de dagelijks ondervonden liefde Gods waardig te maken, als altijd met geloofsartikelen den een rustig, den ander onrustig te maken?

Dat wij zondaars zijn, dat weten wij allen, dat gelooft ieder — wie weet hoe vaak hij zondigt — maar nu kan ik het mij niet voorstellen, dat iemand al mijn zonden op zich genomen heeft, en dat ik verlost zou zijn omdat ik dat geloof. Die zaligheid was mij te gemakkelijk verkregen. Maar als ik mijn eigen waarachtig en ernstig berouw als borg voor Gods barmhartigheid beschouw, dan heb ik, bij het oneindige der vaderlijke liefde, geen geloof noodig aan de verlossing door een anderen God; en een mensch kan mij niet verlossen. Een mensch kan wel door zijn dood de kracht van zijn overtuiging bezegelen, en dat heeft de Heiland gedaan, en daardoor heeft hij zijn prediking de hoogste wijding van goddelijken oorsprong gegeven.

Hieraan heeft de mensch genoeg; dit is voldoende om zijn gemoed te dwingen tot liefhebbende en geloovige overgave aan een hooger wezen. Dat heeft hij zeker noodig, maar dan zal hij ook aan dat ééne wezen genoeg hebben, dan zal hij van gansch harte die Almacht aanbidden en niet kunstmatig een middelaar zoeken tusschen zich en den Vader.

Ik gevoel volkomen, wat het voor velen zeggen wil het geloof aan Jezus Christus plotseling te moeten opgeven. Maar van moeten is geen sprake. Wie werkelijk, ondanks deze vragen en ondanks eerlijk zelfonderzoek, nog aan de Godheid van Christus gelooven kan — hem zullen mijn woorden zeker niet trachten zijn geloof te ontstelen; wie zich te oud, te zwak, te moedeloos gevoelt om een nieuwe beschouwing aan te nemen of er zelfs voor te strijden, die mag zijn oude inzichten blijven behouden, maar hij mag niet anderen weerhouden om de waarheid te erkennen, uit te spreken en voor haar te strijden. De waarheid nu is dat Christus een mensch was, en die waarheid moet in het Christendom weder tot haar recht komen; daarnaar verlangen nu reeds millioenen, en onze kinderen, het komende geslacht, zullen ons tot verantwoording roepen als wij hun opzettelijk een onwaarheid gepredikt en als geloofsleer nagelaten hebben. Deze waarheid kan trouwens ieder verstaan: kinderen en volwassenen, beschaafden en onbeschaafden.

Het is een gansch verkeerde beschouwing te meenen dat men het kind beter zijn plichten jegens God en den naaste leert gevoelen — en dat is toch de gansche godsdienst — door allerlei geheimzinnige voorstellingen. Het is terecht gezegd: Wie is er, zoo zijn zoon hem zal bidden om brood, die hem een steen zal geven? En niet anders is het met de geestelijke voeding van het kind; ook daar geen steenen voor brood. Het kind vraagt en denkt niet meer als het op het standpunt van zijn geestelijke ontwikkeling kan omvatten; maar wat men het kind geeft, moet de zuiverste waarheid zijn, en de vorm waarin men die waarheid geeft, kan en moet zoo liefelijk mogelijk zijn. Zoek eerst de waarheid en maak haar dan liefelijk.

Ook in dit opzicht sta ik tegenover de algemeen verbreide meening, dat de geestelijk nog onontwikkelde volken en volksstammen zulke voorstellingen, als de kerk geeft, noodig hebben, en dat zij, om voor het Christendom gewonnen en behouden te worden, vóór alle dingen onder strenge, duidelijk merk- en voelbare kerkelijke tucht moeten gehouden worden.

Integendeel meen ik: hoe eenvoudiger en bevatte-lijker wij onzen medemenschen ons Christendom voorstellen, des te eer zullen zij zich tot onze prediking bekeeren, des te liever hun levenswandel naar deze beginselen richten.

Nog meer onjuist, ja zelfs verwerpelijk, maar toch

zeer verbreid is de meening: dat men den beschaafde wel stilzwijgend mag toestaan zich aan den geloofsdwang te onttrekken, maar dat de onontwikkelde massa in onvoorwaardelijke onderwerping moet gehouden worden aan de door de kerk opgestelde geloofsartikelen — dus Christenen van de eerste en de tweede klasse, vrije en onvrije Christenen!

Het is niet eens noodig duidelijk te maken hoe zulk een beschouwing zondigt tegen het Christendom. Neen, het Christendom kent geen „beschaafden en onbeschaafden”, maar ik ken wel: „denkende Christenen” in onderscheiding van de groote massa, die niet denkt, omdat zij geestelijk traag of geestelijk onbekwaam is. En beiden, de tragen en de onbekwamen, hebben geen levend geloof; zij hebben niet eens een levendig gevoelen. Maar men moet hen op verschillende wijzen behandelen.

Als zij slechts daarom niet oordeelen, omdat zij werkelijk nog nooit op de gedachte gekomen zijn, dat de mensch nadenken moet — nu, dan moge de lezing dezer bladzijden hen opwekken tot een beter gebruiken van het hun toevertrouwde talent; dan maar dadelijk weg uit de menigte van hen, die niet denken, zonder angstig om te zien wat de anderen er wel van zeggen. Slechts in de zuivere atmosfeer van het zelf denken, zelf gevoelen, zelf oordeelen, ademt men de frissche lucht in van geestelijke zelfstandigheid; en dus — weg met dat niet-denken en

niet-oordeelen! Maar wie opzettelijk doet alsof hij niet bekwaam is tot oordeelen, die behoort tot de gevaarlijke menschen. Het zijn zij, die voor zich zelf al lang een oordeel over deze dingen hebben gevormd, misschien geen duidelijk, geen vast oordeel, noch of zij nu eigenlijk wel iets gelooven noch wat zij gelooven, maar die het dan toch wel met zich zelven eens zijn dat zij reeds lang niet meer gelooven wat in den bijbel staat en wat de dominé zegt; doch die zoo verstandig zijn er niet van te praten, liefst elke uitspraak daarover vermijden, of in het ergste geval zelfs tegen hun overtuiging in spreken en oordeelen. Mochten zij allen zich aansluiten bij hen, die voor de waarheid durven uitkomen en moedig strijden voor haar verbreiding, dan houden zij op gevaarlijke menschen te zijn.

En dan nog zij, die niet oordeelen kunnen? Nu, die moeten geholpen worden door hen die meer bekwaamheid daartoe bezitten. Ook het geestelijk bezit mag niet in handen van enkelen zijn, ook de geestelijke armoede moet langzaam verminderen. Als wij geestelijk ons sterk gevoelen, laat ons van onze kracht den zwakkeren mededeelen! En als wij dat doen, dan zullen wij ondervinden, dat dit geven een christelijk liefdewerk is, want onze eigen geestelijke schatten worden daardoor niet minder. Laten wij dus hen helpen, die zelf niet in staat zijn tot oordeelen, maar laat ons niet afwachten tot zij zich zelf bewust

worden van hun geestelijke armoede en hun recht op geestelijke schatten, en dan op eigen kracht alleen vertrouwend onbesuisd daarnaar gaan jagen.

Maar hoe zijn dan wel de tegenwoordige geloofsvoorstellingen van de kerk of de kerken ontstaan?

Ik stel het mij zoo voor: de kerk was niet tevreden met te heerschen over het hart van de menschen, zij beheerschte ook spoedig hun geweten; zij was sterk genoeg om hen, die zich niet vrijwillig bogen, te onderwerpen. Niet alleen viel het begrip Christendom en kerk geheel te zamen, maar de gedachte van het Christendom was inderdaad geheel verloren gegaan in die machtige kerk.

Maar toen begon het nadenken; wij staan voor de Hervorming. Men bemerkte niet alleen verkeerde dingen in de bestaande inrichting, bovenal ondervond men dat het doen van wat de kerk verlangde, „de goede werken”, den gewenschten zielevrede niet gaf. „Wat moet ik dan doen om zalig te worden?” zuchtte Luther, toen hij de bestaande dwalingen begreep en brandend verlangde naar waarheid. „Ik moet rechtvaardig leven,” was het eerste antwoord dat hij zich zelf gaf, maar waarvan hij dadelijk begreep dat het ontoereikend was; „ik moet oprecht boete doen,” zeide hij toen, maar hij zag dat hij toch altijd weder zondigde; „dan heb ik geloof noodig,” riep hij uit, gelukkig omdat hij daarin bevrediging vond voor zijn

zoeken en tasten, voor zijn onophoudelijk vorschen; „ik moet gelooven wat in de Schriften staat, die door de kerk erkend zijn, en gelooven in de voorstelling, die de kerk daarvan heeft,” en hij hoopte, door daaraan trouw te voldoen, „een zoon der kerk” te kunnen blijven. Want dat was zijn vurig verlangen en juist daarom kwam de gedachte niet in hem op, om te onderzoeken of wel datgene, waarvan de kerk uitging, waar, echt christelijk was.

Dat de Schrift menschenwerk kon zijn, daaraan dacht deze Godsman niet. Want hij bleef een kind van zijn tijd; daarom droeg ook zijn werk den stempel van zijn tijd: den dwang. En die juist van den gewetensdwang bevrijd waren, bogen zich vrijwillig onder geloofsdwang; de dwang bleef. Daar nu de nieuweren hun geloofsartikelen zoo scherp en duidelijk mogelijk maakten, moest daartegenover ook de oude kerk de hare nieuw en duidelijk uiten; het geheele christelijke leven ging dus op in de vraag: wat men geloofde. En wezenlijk was het onderscheid niet anders dan dit: tot nu toe behoorde ieder als Christen geboren mensch tot de kerk, en van nu af, hoofdzakelijk geheel naar het toeval van zijn geboorte, tot een kerk; en daarbij: nu werd het den een of ander mogelijk zijn onrustig geweten tot zwijgen te brengen, door eenvoudig te veranderen van geloofsketenen — en niet eens altijd uit overtuiging.

Vroeger waren de goede werken de proefsteen

waaraan de Christenen getoetst werden, nu moest het dan het geloof zijn; maar ik meen, het moet wezen: de gezindheid. Het is de gezindheid, de stemming van het gemoed, wortelend in het vast voornemen om de leer van Christus te volgen — waardoor men bewijst tot het Christendom te willen behoren; de gezindheid, die ons leert waarachtig Christelijk te leven, tot eer van God en tot zegen van den naaste; de gezindheid, die maakt dat op iedere overtreding in daden, woorden of gedachten een zoo diep en waar gevoel van berouw volgt, dat zij steeds zeldzamer worden en daardoor ons leven steeds meer bewijst van goddelijken oorsprong te zijn — en dit alles door onzen eigen, vasten, overtuigden wil, gedragen door het geloof aan een toornigen en straffenden, maar ook aan een liefhebbenden en vergevenden God, en gesterkt door het gebed.

Terwijl ik nu hoop bij mijn lezers veel instemming te vinden en zelfs brutaal genoeg ben om te denken en eerlijk genoeg om het uit te spreken, dat een mensch met een gezonden geest en een redelijken wil mij tot nu toe gelijk zal moeten geven, innerlijk althans — of hij het ook uiterlijk doen zal, hangt van zijn goeden wil af — begrijp ik toch natuurlijk dat men bezwaren kan opperen.

Vooreerst: „de gebeurtenissen, die door het Nieuwe Testament verhaald worden, worden toch betuigd

door betrouwbare mannen, die zelfen deze dingen geloofden." Laat mij uit eerbied dit bezwaar voorbijgaan. Ik houd zelf te veel van de liefelijke verhalen, om ze hier zoo koud uit elkander te gaan halen. Ik mag niet onderzoeken — en ik kan het ook niet — hoe het gebeurd is, dat hier nu gedrukt voor mij liggen verhalen van gebeurtenissen, die buiten het gebied van het mogelijke gaan, die ik dus niet gelooven kan. Laten wij dat maar overlaten aan hen die later in de geschiedenis van het Christendom zullen studeeren; want dat men in de „theologie" studeert, in den zin dien men daaraan nu hecht, dat zal, hoop ik, wel ophouden.

Ook andere woorden moet men mij niet tegenwerpen, die, volgens den bijbel, de Heiland zelf gesproken heeft: „Ik en de Vader zijn één" „Niemand komt tot den Vader dan door mij" en dergelijken meer; want gesproken of niet, toch kan hun betekenis nooit anders geweest zijn, dan aan te duiden dat hij tot den Vader stond in de verhouding van een kind, gelijk wij allen. Dat alles kan Christus ook als mensch zoo gezegd hebben, als een mensch die zich door God daartoe geroepen gevoelde, om het Evangelie der liefde te prediken.

Hoe verschillend worden ons in het Nieuwe Testament de dingen toch verhaald. Terwijl Mattheus (27 : 54) en Marcus (15 : 39) berichten dat de hoofdman, die den Heiland zag sterven, uitriep: „Waarlijk,

deze mensch was Gods Zoon", lezen wij in Lukas (23 : 47) dat hij God verheerlijkte en zeide: „Waarlijk, deze mensch was rechtvaardig." Wat is dan nu — als ten minste die uitroep van den hoofdman eenige waarde heeft — waar? Wat daar op Golgotha gebeurd is, zullen wij in alle kleinigheden nooit nauwkeurig weten; wij kunnen slechts gelooven, dat daar een vroom mensch zich opofferde, en dien vromen mensch willen wij liefhebben, daar wij toch ook vrome menschen willen zijn.

Verder weet ik — helaas! — dat velen meenen: „aan zulk een beschouwing is geen behoefte; ook zij, die men gewoon is Christenen te noemen, zijn voor het meerendeel al lang zoo ver, dat zij slechts voor het uiterlijke tot de kerk behooren, en dat nog maar nauwelijks, maar zij zijn over het algemeen met dien toestand tevreden en wenschen slechts dat men hen met rust laat."

Het kan wel zijn, dat bij deze onverschilligen de behoefte nog niet ontwaakt is, omdat een bevrijding uit dien treurigen toestand hun tot nu toe onmogelijk scheen; maar van het oogenblik af dat het hun mogelijk is, zal ook de behoefte er zijn en zal zelfs te krachtiger zich aan hen opdringen, naarmate die nu meer is onderdrukt — ik geloof er dus niet aan dat die behoefte niet zou bestaan.

Ik heb een onuitroeibaar geloof aan de menschheid,

en dat laat ik mij noch door gebeurtenissen van het dagelijksch leven, noch door wereld beheerschende beschouwingen ontnemen. Ik geef toe: over het algemeen zijn de menschen niet, zooals zij zijn moesten; maar ik beweer, dat haast altijd het bewijs te leveren is, dat de hoofdschuld niet aan hen ligt, maar aan hun ouders, leeraars, vrienden, patroons, meesters, kortom aan hen, die geroepen waren hen te vormen, maar die niet begrepen dat hun recht om invloed op hen te oefenen hun plicht was; het onderzoek of er onbekwaamheid was, of nalatigheid, of laakbare zwakheid, lafheid zelfs, of boos opzet, dat staat niet aan ons; wij spreken daaromtrent van: verantwoordelijkheid. Ik meen: als de mensch slecht is van der jeugd af, dan is hij toch ook anderzijds goed van zijn jeugd af, en in hoofdzaak komt het maar daar op aan, welke van de twee zijden men het eerst aanpakt en bewerkt, — in de kindsheid kan men nog over beiden beschikken, daarna wordt het moeilijker; maar daarom behoeft men het nog niet op te geven, bij niemand; en als de menschen zeggen: „hij heeft een hart als een steen,” dan zeg ik: „best mogelijk, maar het is een vuursteen; als er maar op de juiste wijze tegen geslagen wordt, dan zal men eens zien wat een vonken er uit springen.”

Aan dit algemeen ontkennend standpunt geloof ik dus ook niet. Onze weg gaat hemelwaarts. Vreemdeelingen zijn wij slechts op aarde. Deze waarheid

grijpt te krachtig aan en laat ons te vurig verlangen dien weg naar boven te wandelen, dan dat wij niet, als iemand ons zegt: „gij zijt op een dwaalspoor,” zouden nadenken, al geven wij het ook niet toe; als de anderen maar niets hebben gemerkt van de terechtwijzing, dan keeren wij van zelf ons reeds naar elders; zoo is het in het kleine, zoo ook in het groote.

Een andere bedenking kan zijn: dan moeten zij, die de kerkelijke leer niet gelooven kunnen, er maar uit gaan; dat staat toch iedereen vrij. Antwoord: al wordt nu tegenwoordig door de inrichting van staat en maatschappij niet onvoorwaardelijk geeischt, dat men tot eenige kerkelijke gemeenschap zal behooren, het gaat toch niet zoo licht zich daaraan te onttrekken. Men kan er wel uit gaan; doch men moet er slechts uit gaan, als men als Christen meent niet meer in de kerk te behooren, of als de kerk dien eisch stelt aan allen, van wie zij weet, denkt of vermoedt, dat zij haar leer niet als de ware erkennen. Maar dat doet de kerk niet, dat kan zij ook niet doen, daartoe is zij niet sterk genoeg meer. Zonder ergernis te geven kan dus tegenwoordig een Christen niet uit de kerk gaan. Nu moeten er wel ergernissen komen „maar wee den mensch door wien zij komen.” Intusschen dat „wee” zou toch een rechtschapen man niet mogen terughouden er uit te gaan, als hij meende dat het recht was of voor zijn zaligheid noodig. Maar als

men het Christendom goed en geheel verstaat, dan is het niet „recht” noch is het bij de verhouding waarin de kerk zelve zich tegenover die vragen stelt, noodig. Voor een eerlijk mensch is het alleen dit, dat hij, ofschoon hij in Christus geen God ziet, zich nog Christen wil noemen en het eerst recht wil zijn, want wie niet aan die godheid gelooft, maar het niet zegt en toch den Christennaam blijft dragen, die bedriegt, zooals nu de zaken staan.

En nu zegge men niet: „dan moet ieder maar zien, hoe hij het met zich zelve eens wordt daaromtrent,” men stelle zich zelve ook niet gerust met het feit dat de dienaren der kerk hem, die vrijmoedig zijn twijfel bekent, trachten te bemoedigen door de verzekering dat gelooven ook „niet aller zaak” is, dat de kerk het geheel aan den enkelen mensch overlaat, hoe hij zich [de zaak wil voorstellen, dat men toch wel een uitstekend Christen kan zijn, dat ieder goed Christen zijn jaren van twijfel heeft gehad, maar dat die twijfel wel overgaat, dat de mensch, als hij ouder wordt, ook in zijn geloof positiever wordt — allemaal waarheden, maar voor een deel recht droevige waarheden. Al zijn zulke dingen mogelijk om iemand gerust te stellen, het is toch niet flink om met alle geweld een schijnvoorstelling vol te houden.

En hoe lijden zij daaronder, wien alle schijn een gruwel is. Hoe lijden wij daaronder, als het kerkelijk leven bij zijn openbare handelingen altijd weder van

ons verlangt een belijdenis opnieuw af te leggen, die eerst anderen voor ons hebben afgelegd, die wij dan in totale onwetendheid voor de gemeente bezworen hebben, en waaraan wij nu gebonden zijn! Zijn zulke toestanden bevorderlijk voor de waarheid en voor den strijd om de waarheid? Waarlijk niet. Wie een man, een eerlijk man is, moet met mij er voor optreden dat de waarheid tot haar recht kome tegenover het schijngeloof.

Verder: wat wordt ons onder de tegenwoordige verhoudingen de strijd voor waarachtig goddelijk denken en leven verzwaard tegenover hen, die het Christendom haten, alleen omdat zij het niet in zijn ware gestalte zien; wat geven wij hun een wapenen in de hand; hoe moeten wij ons draaien en wenden om de overtuigende woorden te bestrijden, waarmede zij het onware van de kerk geeselen, om slechts de goddelijke gedachte van het Christendom te redden! En aan de andere zijde: aan wat een aanvallen, wat een verdenkingen stellen zij zich bloot, die in het wezen der kerk een hinderpaal zien voor de uitbreiding van waarachtigen godsdienstzin en daarom de dwalingen der kerk bestrijden! Als vijanden van den godsdienst, als verachters van het Christendom, als godslasteraars zelfs heeten zij een „ergernis in de gemeente” — zij, de trouwste arbeiders in den wijngaard des Heeren, de onvermoeidsten bij het in praktijk brengen van het Christendom, de ootmoedigste aanbidders

van God! Tegenover welke aanvallen moeten zij zich maar staande houden; want de Christen mag juist dan niet de kerk verlaten, wanneer hij zich zelven een bruikbaar arbeider acht. Voelt hij dan al, dat er te veel, ja zelfs het onmogelijke verlangd wordt, nu, dan doet hij het onmogelijke niet, men ziet het toch wel door de vingers, maar hij loopt niet weg van zijn arbeid. Laten wij liever den Heer van den wijngaard er bij roepen, d. i. bidden wij om Zijn, om Gods zegen en maken wij, in het bewustzijn dat God het toestaat, andere instellingen, waaronder wij meer kunnen doen, beter arbeid, volmaakter werk leveren.

Het Christendom is er toch niet op dat een priesterschap de geesten zou regeeren, maar: omdat van den aanvang af het hart een leiding behoefde, daarom vormde zich een priesterschap. Hoe gerechtvaardigd te zijner tijd zeker het stichten van de kerk was, hoe gaarne wij vasthouden aan de gedachte, dat Christus zelf daartoe de aanleiding gaf, zoo is nu toch de Christenheid verplicht die kerk te verbouwen, naar de gansch veranderde behoeften.

Waren het toen mensen, die de kerk, d. i. de menschelijke instelling waarin de christelijke gedachte zou bewaard blijven, stichtten; zijn het alle tijden door mensen geweest, die belangrijke en onbelangrijke veranderingen daaraan maakten; dan moeten er nu ook mensen zijn, die er niet voor terugschrikken diezelfde instelling een gansch veranderden vorm

te geven. De christelijke gedachte zal — niet vaak genoeg kan ik het herhalen — niet veranderd, het Christendom zal slechts tot zijn waren inhoud teruggebracht worden; het is geen vernieuwing, ook geen verandering of verbetering, het is een herstelling.

Ik kan het mij niet anders denken, of de meeste voorgangers van alle kerken hebben reeds lang begrepen, althans te eeniger tijd moet het hun duidelijk zijn geworden, dat de leer der kerk veranderd is, niet geschikt meer om op te wekken tot een levend Christendom; maar hun eens afgelegde belofte, de dwang der omstandigheden, de matheid in het nadenken, de meening dat de tijd daarvoor nog niet gekomen is, ook wel de overtuiging dat het zoo voor de menschen beter is, lieten hen van den strijd afzien. Wat daar in hun hart opkwam, werd weggedrongen, overwonnen, eindelijk geheel gedood; of, zij hebben werkelijk tot nu toe niet gedacht! Als zij er dan nog maar mede beginnen.

Wij willen al deze mannen, die ten volle onze aching bezitten, met alle bescheidenheid en met den aan hun ambt verschuldigten eerbied behandelen, maar zij moeten zich niet aankanten tegen de noodzakelijk geworden veranderingen in de menschelijke instelling; zij moeten niet denken dat zij de rechten der kerk moeten verdedigen als de macht der waarheid zich in haar heerschappij gaat toonen; zij

moeten niet meenen, te moeten strijden; de mensch moet strijden, alleen tegen de onwaarheid; maar als de waarheid hem tegentreedt, dan mag hij haar niet bestrijden, en is hij een flink man, dan geeft hij zich zonder voorbehoud aan haar over; dat is mannelijker, omdat het dapperder is, en het is dapperder, omdat er meer moed noodig is om met een gansch verleden te breken, dan om een leven van schijn te leiden. Wie heeft dien moed?

Ik weet wel, men kan mij nog heel wat tegenwerpingen maken ontleend aan den bijbel, de wetenschap, de ervaring, de geschiedenis, het geloof der vaders — ik sta daarbij thans maar niet stil. De hoofdzaken noemde ik; de bijzaken komen van zelf terecht. En zoo kom ik verder tot de vraag, die voor mij van veel beteekenis is:

Was het nu noodzakelijk dit te schrijven? Als er nu in de kerk toch zooveel veroudert, zou men daar maar niet rustig alles kunnen laten gaan, tot zij den een of anderen dag van zelf instort?

Neen, beweer ik. Wij kunnen niet weten wat er dan opgebouwd wordt op den bouwval van het schoone godsgebouw, als het door zijn vijanden in brand gestoken is; wij mogen niet afwachten dat een roekelooze hand haar een doodsteek zal geven; want het zou kunnen zijn dat die hand zich niet tegen ons Christendom alleen zou willen richten, maar tegen God zelven.

Zoo'n gedachte moet ieder, die haar voelt opkomen, machtig aangrijpen. Ieder kan naar zijn eigen voorstelling zich daarin denken; ik behoef het niet uit te spinnen. Ik weet wel, mij en u kan het Christendom, het godsgeloof niet ontstolen worden, maar duizenden onzer medemenschen wel. Wij kennen den dag en het uur niet, waarop het gebouw ineen stort: zeker zal menigeen zijn ziel uit den ondergang redden; maar menige ziel ook zal daarbij omkomen. En daarom mag dat instorten niet gebeuren, vóór wij een nieuw huis hebben. Zorgen wij maar daarvoor.

En in dat nieuwe huis zullen ook de millioenen weder terugkeeren die nu, in het openbaar of in het geheim, bewust of onbewust, vijandig gestemd of vriendelijk gezind, daarbuiten staan. Want dat zijn er heel wat meer, dan menigeen meent. Dat weet de kerk zelf het best, maar daar zij geen macht heeft hen in haar huis terug te brengen, spreekt zij er niet graag van. Er is trouwens geen macht, die ze terug brengen kan, als die eene: de liefde, en de liefde dat is God! Als zij maar zeker zijn, dezen God, zooals Hij in hun ziel leeft, in het gebouw van het Christendom weder te vinden, dan zullen zij verheugd zich derwaarts keeren — zij blijven dan niet langer buiten staan. En daarom reeds was het noodzakelijk dit te schrijven.

Noodzakelijk is het ook ter wille van die millioenen,

die, al zouden zij willen denken, het niet mogen, omdat zij „in de banden der kerk” zijn.

Ik denk hierbij vooreerst aan hen, die tot nu toe het denken maar hebben nagelaten, die met buitengewone nauwgezetheid de bepalingen van hun kerk volgen, die in het zekerste geloof op den eenig waren weg te zijn, zich bewust van hun plicht, voortgaan, zij wandelen op hun zorgvuldig onderhouden weg in de schaduw der kerk; maar voor mijn gevoel was het daar te kil, en als vrij geboren Christen zou ik mij niet willenloos willen laten leiden. Liever ga ik mijn weg over de hoogte, al is die zoo gemakkelijk niet, het is toch versterkender voor den geest, verkwikkender voor het gemoed; daarboven geniet ik heerlijke oogenblikken van rust en van nadenken en staar daarbij Godzelf in het aangezicht. Dezen weg stel ik u voor; hij leidt ook naar het doel en gij komt in „de eeuwige woning” waarnaar wij allen streven met het zalig bewustzijn: een wel moeilijken, maar toch heerlijken levensweg achter u te hebben.

Verder denk ik aan hen, die zonder plan, laat staan overtuiging, gaan op den weg der kerk, of liever: zich daarop laten voortdrijven. Hun God zien zij nooit. Zij maken zich een gansch verkeerde voorstelling van Hem; zij vreezen Hem steeds en wagen het niet Hem lief te hebben en toch moeten wij Hem immers vreezen en liefhebben. Zij doen goede dingen, maar alleen om onheil van zich af te wenden, niet uit

innerlijken drang; zij laten het kwade na, maar steeds uit vrees voor straf, niet uit liefde voor het goede; zelfs de voorschriften der kerk nemen zij in acht niet als gehoorzame, maar als bange kinderen, bang voor den hinder dien zij er van hebben konden als zij het nalieten; maar hun ziel? Och, dat is heel gemakkelijk: die is bij hun geboorte aan de kerk toevertrouwd, de kerk heeft zoo trouw mogelijk gewaakt voor haar met nog millioenen andere zielen; bij het heengaan nemen zij hun ziel weder van de kerk in ontvangst!

En ten slotte denk ik ook aan hen, die te veel gelooven, die alles gelooven. Maar wat is dat voor een geloof? Een bijgeloof! Dat is geen overtuigd, vast geloof, waarop men zich verlaat, waaraan men zich overgeeft: geen geloof uit liefde, maar uit vrees. Van kind af door een gansch onnoodigen en dikwijls recht aanmatigend optredenden plaatsvervanger Gods op aarde vervreemd van den Vader in de hemelen, worden zij door het slechte geweten, maar ook door allerlei valsche voorstellingen altijd en altijd weder afgehouden van de hartedeur des vaders — de Vader blijft hun vreemd, en daar zij van hem nooit het ware woord der liefde hooren, gelooven zij ieder ander woord dat hun maar gezegd wordt: zij brengen daarmee hun geweten tot rust; doch het slaapt maar en ontwaakt eerst later met al het onaangenaam gevoel van onwèl zijn, dat ons kwelt nadat wij in onmacht zijn gevallen.

Ter wille van die allen was het noodzakelijk den juiststen weg te wijzen; millioenen kennen dien weg in het geheel niet; andere millioenen hebben er wel van gehoord, maar zijn te krachtig in de macht van hun gidsen, zij wagen het niet den schooneren weg te gaan; en weer andere millioenen vinden het hoogst gemakkelijk van de verzorging hunner ziel op aarde ontheven te zijn, des te meer tijd blijft hun over om voor hun aardse belangen te zorgen. Maar bij den hoogsten rechter — voor wien, of hij het gelooft of niet, wil of niet, ieder komen moet, daar is geen plaatsvervanging. Hoe vreemd moeten zij zich gevoelen in het vaderhuis, die hier slechts in de kerk hebben geleefd.

Het moet toch eindelijk tot een verklaring komen tusschen hen, die Christenen zijn, en hen, die het heeten; en ook tusschen hen die het zijn, waarvan een deel „kerkelijk” is en het andere deel niet, en eindelijk ook tusschen de kerkelijken, waarvan de meesten het nog slechts uit principe, de minsten uit overtuiging zijn.

In het openbaar leven worden vragen van hoog belang behandeld; overal gaan mannen van gelijke gedachten, maar van een gansch verschillend standpunt in kerkelijke vragen, met elkander om en werken samen. Desondanks is er reeds veel goeds geschied, en dagelijks geschiedt er op alle plaatsen

veel goeds, veel christelijks, maar er zou nog meer geschieden en met name zou voor de mannen, die werken willen, het onderling verkeer heel wat lichter worden en hun arbeid meer gesteund, als zij het met elkander maar eerst eens geworden waren over dit ééne: dat de eisch van het Christendom niet is, te gelooven aan de godheid van Christus.

Nu wordt dikwijls veel niet uitgesproken, nu verstaan flinke mensen elkander niet, nu wordt de een door lafheid, de ander door iets anders weerhouden — dat moet ophouden, en daarom ook is het noodzakelijk geworden dit te schrijven. Ik ben er zeker van dat duizenden hierin evenzoo gevoelen als ik, en wie zijn die duizenden? Het zijn de beste, trouwste aanhangers van Christus, met de meeste toewijding; ik meen, zij verdienen het dat hun arbeid wat wordt verlicht.

Ophouden moeten al de openlijke en geheime splitsingen en scheidingen binnen de verschillende belijdenissen; ophouden die beleedigende hoogmoed waarmee de „rechtgeloovigen” op de andersdenkenden neerzien, ophouden de roekeloosheid waarmee vrijgeesten het Christendom van zijn goddelijk karakter willen berooven; ophouden al die namen, die zelden beteekenen wat bedoeld wordt; ophouden die aanklachten, vaak zoo onrechtvaardig. Ophouden dat alles, en kunnen wij het dan al niet uit de wereld krijgen, het moet toch met alle kracht onderdrukt worden.

Ook om de heidenen voor het Christendom te winnen is het onloochenbaar noodzakelijk het zijn oorspronkelijke, bevattelijke, geloofwaardige gestalte weer te geven, opdat het onderscheid in geloofsbelijdenis althans ophoudt. Tegenover de groote moeielijkheden en den hatelijken onderlingen strijd, die het bekeeringswerk bemoeielijken, is reeds meermalen de gedachte opgekomen aan een Christendom „zonder geloofsbelijdenis”. Wat verhindert ons, de door geboorte tot het Christendom behoorenden, om vóór alles deze gedachte op te nemen, en daarbij dan te voegen „maar dat in daden zich toont”? Laten wij dat doen. Maar laten wij het de heidenen niet voor-praten, maar voor-doen — dan zal de bekeering wel grooter blijken.

En nu wil ik nog wijzen op de noodzakelijkheid om dit nu te schrijven, juist nu. Hart en hoofd worden tegenwoordig bezig gehouden met de vraag hoe de minder bevoordeelden te helpen. Zoo'n beweging moet men zich ten nutte maken als men meent den goedwillenden den rechten weg te kunnen wijzen; ik vrees dat tot nu toe slechts weinigen dien kennen.

Men wil „geven”, zoo ver zijn wij ten minste — maar dat is iets dat van zelf spreekt en niet de hoofdzaak — het komt er maar op aan hoe men geeft.

De meesten geven uit vrees; liever vrijwillig iets geven, dan vreezen dat hun straks alles ontnomen

wordt. Anderen geven, overtuigd van de noodzakelijkheid, maar toch ongaarne; anderen zijn bereid te helpen, maar niet in het ootmoedig bewustzijn dat dit hun plicht is, maar met een trotsch gevoel van eigenwaarde omdat zij zoo genadig zijn; anderen willen wel hun goede neigingen in daden toonen, groote persoonlijke offers brengen, maar zij willen dat het gewaardeerd wordt, dat men hen daarom bewondert; tot die allen zeg ik: het eerste bij het geven is liefde.

Dat geldt in het kleine en in het groote. Het is waar tegenover den bedelaar en ook waar bij de behandeling van de groote vragen van het heden. Wie goed doen wil, moet wèl doen, anders is hij geen „weldadige”. Maar wèl doen kan hij alleen, die hem wien hij geeft, als zijn naaste beschouwt en als zijn naaste liefheeft, oprecht lief; daar valt niets op af te dingen. Wie zich niet op dat standpunt kan stellen, zal nooit dat goede bereiken, dat hij nastreeft.

Niemand zegge: „op dat standpunt kan ik mij niet stellen, dat is mij niet gegeven.” Gegeven is het hun wel, maar zij hebben de gave niet voldoende ontwikkeld. Maar dat is nog in te halen en is ook niet moeilijk. Maar vóór alle dingen moet dit standpunt in het juiste licht worden gesteld; men moet geen goedheid van hart met zwakheid verwarren, geen naastenliefde met een vaag mengelmoes van medelijden en angst. Ik spreek hier van een krachtige,

ernstige gemoedsaandoening, die zich altijd bewust is van de goede beweegredenen van haar handelen, bereid de zuiverheid der bedoeling te verdedigen, bereid allen smaad, alle verongelijking van persoon of van denkwijze af te weren.

Het kan een goed, zelfbewust man niet moeilijk vallen zich op dat standpunt te stellen; slechts zwakken die het zich zelf niet toevertrouwen goed te zijn, kunnen het niet; slechts hoogmoedigen, die zich zeker wanen, storten neder. Een ernstig voornemen en bij alles onmisbare oefening, geven ook hier de noodige kracht en de vereischte volharding — als wij het maar probeeren! Als zij maar eens op dat standpunt gekomen zijn en er zich ingeleefd hebben, dan worden hun gedachten, die zij gisteren nog niet begrepen, daden, die zij onmogelijk waanden, volkomen duidelijk. Door die opvatting staan zij steeds vaster tegenover de vragen van de menschelijke gemeenschap, en morgen schijnt hun zelfs de oplossing eenvoudig. Zij hebben het tooverwoord „naastenliefde” begrepen — probeert het maar!

Als wij zeggen: eerst liefde, daarna geven, behoeven wij ook niet te vreezen, dat dan het geven zal worden nagelaten — neen, het komt er maar op aan de waarde ervan te bepalen maar daaronder zal en kan het geven niet lijden. Probeert het zelf maar, hoeveel liever, hoeveel meer, hoeveel beter, hoeveel vlugger, hoeveel rijkelijker, naar uw vermogen, en hoeveel weldadiger gij geeft, als het geven maar na de

liefde komt, d. w. z. als het bevel tot geven door de naastenliefde wordt gesproken. Zoo'n bevel moet maar niet zonder onderzoek uit het hart naar de hand gaan; zooals elke gedachte, die in het hart haar oorsprong heeft, eerst door het hoofd moet worden opgenomen, en elke gedachte die in het hoofd opkomt, nog eens door het hart moet worden onderzocht, zoo ook de gedachte om te willen geven; maar de naastenliefde moet haar beheerschen. Het komt dus maar aan op deze gezindheid tegenover onze medemenschen, en als ons maar de ware gezindheid leidt, dan bereiken wij met de ons ten dienste staande middelen ook wat wij bereiken willen: de bevrediging van rechtmatige eischen.

Als maar eerst de duizenden die zoo toornig en mismoedig zich niet alleen van de kerk, maar ook van den godsdienst hebben afgewend, omdat zij tot nu toe vandaar geen merkbare hulp ontvingen, zien dat het juist de godsdienst is die hen helpt; als zij maar zien, dat de geboden die ons tot helpen dwingen, geboden van het Christendom zijn en dat wij van den Heiland hebben geleerd hoe te geven, dan zullen zij zich ook weder naar den godsdienst keeren en de waarde van het christelijk Evangelie weder erkennen. Maar juist die duizenden, die zich eenmaal vrij, te vrij bewogen hebben, zullen zich nooit meer bukken onder de macht van de kerk; zij kunnen en zullen slechts aannemen, wat zich overtuigend

aan hen opdringt, dat is de ons door den Heiland geopenbaarde God der liefde; en te gewilliger zullen zij naar het Christendom terugkeeren, naar mate de kerk meer vrijwillig van haar tegenwoordige eischen afziet. Predikt de kerk nu reeds eeuwen lang dat de offerdood van Jezus de grootste liefdedaad is voor de menschheid; predikt zij dat Jezus vrijwillig stierf, opdat de mensch zou leven — welnu, de tijd is gekomen, om die prediking in praktijk te brengen. Laat zij zich opofferen ter wille van den godsdienst, laat zij vrijwillig haar tegenwoordige gestalte opgeven opdat het Christendom leve.

Laten wij elkander niet misverstaan! De meening is niet, dat gij niet ondanks uw kerkelijkheid een goed Christen zoudt kunnen zijn, maar wij moeten denken aan de anderen, die zich in de kerk niet meer op hun plaats kunnen vinden en voor wie Jezus toch ook zijn evangelie gepredikt heeft — tot hen moeten wij komen.

Het zou waarlijk niet in den geest van Jezus zijn, als wij zeiden: „de menschen moeten zich maar aan de kerk houden; daar vinden zij alle zegeningen van het Christendom.” Jezus leert ons anders: wij moeten onze kerken zóó maken, dat de menschen zich niet kunnen onttrekken aan den weldadigen invloed van haar inrichting; wij moeten er voor zorgen dat het begrip kerk en Christendom geheel te zamen valt, en dat dit begrip een levende daad worde. Maar

daarmee moet de kerk niet met trotsch opgeheven hoofd wachten tot het Christendom in haar opgaat; zij moet deemoedig in het Christendom verdwijnen. En ik meen, dat nu de tijd daar is waarop het geschieden kan, omdat geest en hart der christenheid rijp zijn voor die opvatting, en ik meen daarbij dat het nu gebeuren moet, omdat zij daarvoor nu ontvankelijk zijn ook; verzuim sleept ernstig gevaar na zich; wie wil de verantwoording daarvan dragen?

Wij mogen het niet langer aanzien dat het meerendeel onzer medemenschen koel, onverschillig, vreemd, voor het uiterlijke in, maar werkelijk slechts naast het Christendom staat; wij mogen het er niet op laten aankomen, dat het schip der kerk door een woedenden storm wordt overvallen, zonder dat wij gedaan hebben wat wij doen kunnen om dat gevaar gelukkig te doorstaan, misschien zelfs geheel te ontwijken; wij weten niet vooruit hoe het schip er na den storm zal uitzien en wat wij gered zullen hebben.

Hebben wij reeds een zware verantwoordelijkheid te dragen, als ons onvoorbereid een gevaar overvalt, dat wij met meer bedachtzaamheid hadden kunnen tegen treden, wat wordt de verantwoordelijkheid groot, ja ondragelijk zwaar, als wij gewaarschuwd zijn en toch niet handelen!

Wij zijn verantwoordelijk tegenover onze mede-Christenen, zoowel tegenover de lauwe als tegenover de geheel koude, om ze terug te brengen tot een

Christendom dat iets doet; wij moeten zorgen dat het Evangelie ongehinderd blijve bestaan. En gewaar-schuwd zijn wij ook. Als gij het tot nog toe niet waart, dan zijt gij het nu, als gij dit leest.

Was het dus naar mijne overtuiging ontwijfelbaar dat het noodig was dat dit geschreven werd, ook noodig dat het nu geschiedde, de vraag is nu nog of het wel noodig was dat ik het schreef. En dan moet ik zeggen: als het dan niet noodzakelijk was, dan is het dat toch geworden, eenvoudig omdat geen ander het deed, althans in dezen vorm niet en niet met de bedoeling om zoo terstond tot handelen op te wekken.

Zeker zijn duizenden vóór mij en duizenden met mij hiertoe geroepen, en onder dezen zijn er veel honderden, die, òf door hun aanleg òf door hun levens-omstandigheden, daartoe meer geroepen zijn dan ik — maar zij doen het niet. Als ik nu eens van oordeel ben en zelfs zooals in dit opzicht de vaste overtuiging heb, dat dit of dat gebeuren moet, dan zie ik eerst een tijd lang om mij of misschien een ander het doet, meer bevoegd, meer geschikt, en wien het meer toekomt; als ik kan, spoor ik er een van hen zelfs toe aan, maar als ik zie dat iets noodzakelijks niet gebeurt, als ik het niet doe, dan doe ik het; zoo verhouden zich hier recht en plicht.

Men spreekt vaak van plicht in tegenstelling van

recht; maar dat is alleen goed als er sprake is van de verhouding van twee personen; bij één mensch op zich zelf is meestal de plicht een gevolg van het recht, en elk oorspronkelijk recht kan een plicht worden.

Niemand zal wel het oorspronkelijk recht betwisten om met zijn mede-Christenen te spreken, ook luid en openlijk, over de dingen die op godsdienst en geloof betrekking hebben. Of zouden er werkelijk menschen zijn, die meenen: over dergelijke dingen moet de Christen maar niet spreken, allerm minst er iets over laten drukken? Zij zien voorbij dat, als wij niet eens van gedachten mogen wisselen, het onmogelijk is onszelf en ons leven en streven te ontwikkelen. Waarom leven wij dan toch op de wereld? Toch alleen om onszelf en onze naasten te ontwikkelen, om te streven naar het volmaakte; elk woord dat door die bedoeling beheerscht wordt, is daardoor reeds gerechtvaardigd. Omdat van zaken des geloofs geen belasting wordt geheven, omdat zij niet in de volksvertegenwoordiging worden behandeld en niet in de couranten worden besproken, bemoeit men er zich weinig mede. Maar de kerk stelt haar eischen, ernstige eischen, en daardoor wordt voor allen, die zich tot een kerk rekenen, het geloof iets dat openlijk besproken moet worden.

Wellicht echter vragen sommigen verbaasd: Hoe komt nu juist een officier er bij om dit te doen? — Maar staat dan het leger buiten den godsdienst? is

een soldaat geen Christen, mag een officier de naasten-liefde niet in praktijk brengen? Al mist het leger natuurlijk eenige burgerlijke rechten, onze onvervreemdbare mensenrechten doen wij niet uit, als wij des konings uniform aantrekken; neemt een soldaat met zijn eed op het vaandel de heiligste en ernstigste beroepsplichten op zich, die het vaderland kent, daarom ontbindt die eed hem nog niet van zijn christenplichten; al plaatsen de eigenaardigheden van zijn stand den officier ook vaak in eene bijzondere verhouding in het openbare leven, daarom behoeft hij nog niet van zijn naaste te vervreemden; en dan, de omstandigheid dat het iets ongewoons is, dat een officier dergelijke dingen schrijft, zegt nog in de verste verte niet, dat het iets verkeers of ongehoors zijn zou.

Ik zeg zelfs: juist de Duitsche officier is zoo recht de man, om zoo iets te schrijven; ik zeg niet de eenige man, maar ik zeg: een officier, die met hart en ziel verstaat wat zijn beroep beteekent, en die voor dat beroep met toewijding, met een warm hart en een verstandig hoofd, met heldere oogen en een vasten wil, leeft en een aantal jaren geleefd heeft, die kan het; die weet, waarop het aankomt; die weet zoo ten naastebij wat de mensch noodig heeft te weten, om zich nu ook met de ernstigste van alle levensgedachten te mogen bezighouden en zijn gedachten te mogen mededeelen.

Welke bevoegdheid zou een officier daartoe missen? Geen enkele, en hij heeft zelfs dit op velen voor, dat hij altijd moet spreken in het volle bewustzijn van zijn verantwoordelijkheid, en daarvan hoop ik voor mij zelven dit voordeel, dat zelfs zij, die tot nu toe mijn zienswijze niet deelden en die nu ook nog niet willen aannemen, toch mijn overtuiging welwillend zullen willen begrijpen, mijn overtuiging dat het noodzakelijk was geworden, dat ik dit schreef.

En nu kom ik er ten slotte toe mij de hoogst gewichtige vraag te stellen: „wat zal er van komen?”

Het is niet gemakkelijk hier het evenwicht te houden tusschen hopen en vreezen, tusschen vertrouwend afwachten en verwachte ontgoocheling, maar het gaat wel, men moet het maar probeeren, en in geen geval mag de man zich laten overwinnen door overwegingen, die vijandig zijn aan handelend optreden; den moedigen behoort de wereld; hem, die waarachtig een overtuiging heeft, volgen de anderen.

Wat zal er van komen? zoo vraag ik ernstig mijn geschrift af. Wat?

Vooreerst zend ik het zelf aan allen, die mij op mijn levensweg ontmoet hebben, met wie ik geleefd heb en omgegaan, en van wie ik hopen mag, dat zij mijner nog vriendelijk zullen gedenken. In gedachten groet ik hen vriendelijk; ik dacht dat het goed was door deze toezending het eerst en onmiddellijk

tot hen, die ik ken, te komen, met mijn gedachten, met mijn vragen, met mijn bede: Gaat met mij! Ik kan er geen aanspraak op maken; ik wil het zelfs niet verwachten; maar toch zal ik mij verheugen over ieder antwoord — zooals steeds, het meest over een Ja!

En verder? Verder naar dezen en genen; naar ieder, die het haalt; naar aanzienlijken en geringen, geleerden en ongeleerden, ouden en jongen, goeden en slechten; het gaat naar allen.

En wat zullen zij er van zeggen? Ik weet wel: zoo veel; vriendelijks en onvriendelijks; over het eerste verheug ik mij; voor het laatste ben ik niet bang.

Velen zal het lastig zijn in hun rust te worden gestoord. Anderen zullen zeggen: „Maar dat is geen nieuws; dat is allemaal reeds duizend maal gezegd.”

Zeker is de opmerking, de meening, de bewering dat Christus geen God maar een mensch was, niet nieuw. Dat is alle tijden door gezegd en verklaard; ik wil ze nu maar niet opnoemen, die groote mannen uit het verleden, die daarvan droevige aanvallen hebben moeten doorstaan. Maar die beschouwing is nog nooit overgebracht in het leven; nu is zijver verbreid, veel verder dan ik zelf vroeger dacht — nu moet er dus iets van komen.

Iets nieuws, zakelijk nieuws, breng ik zeker niet; nieuw is misschien de vorm, dat ik zoo onmiddellijk

mijn mede-Christen nader, hem mijn bedoeling zeg, en hem vraag wat zijn eerlijke overtuiging is; en als deze vorm, dien ik waarlijk niet zocht, maar die zichzelf aanbod, aan mijn bedoeling beantwoordt, dan is het de ware.

Wie mij nu begrepen heeft en het mij toestemt, die zal mij ook helpen, zonder veel drukte, maar met verstand, dat mijn gedachten verder gedacht worden, en mijn vragen verder gehoord, en dat de antwoorden steeds talrijker, steeds blijder, steeds bepaalder, steeds meer bemoedigend worden.

Ik dacht zoo: een gezond verstand en een goede wil kunnen er niet aan ontkomen, maar.... en met dat „maar” kom ik juist op datgene, wat de meesten zullen zeggen: „Hij heeft wel gelijk, maar....” Er zijn eindeloos veel maren -- maar tegenover die allen stel ik dit eene groote MAAR: „maar bij God is geen maar”, daar heerscht werkelijk de waarheid; wel hun, die zich daarbij reeds hebben aangesloten!

Als wij tot de heidenen zeggen, en terecht, dat zij, als hun het Evangelie gepredikt is en zij er zich niet toe bekeeren, daarvan rekenschap zullen moeten afleggen, dan willen wij datzelfde zeggen met betrekking tot de Christenen: wie de waarheid gehoord heeft en verstaan en zich daarbij toch niet aansloot, die is strafbaar.

En als die „maren” dan voorbij zijn, dan komt men met zijn „beginselen”, zijn „principes”; ja, de

beginselen, die in de openbare meening zoo hoog staan aangeschreven — zij zijn de vloek, die rust op de volmaking van den mensch, van den enkelen mensch en van de menschheid als geheel.

Niet, dat de mensch zonder beginselen zou moeten zijn; onze handelwijze, onze opvatting, onze beschouwingen moeten allen door beginselen geleid worden. Maar zoodra een eerlijke overtuiging onze beginselen aantast, dan mogen wij niet ter wille van die beginselen onze overtuiging terugdringen. Maar gewoonlijk als een overtuiging in botsing komt met onze beginselen, dan winnen deze het. De beginselen verschanzen zich dan achter een onoverwinnelijk vasthouden aan het oude, doen zich voornaam en ongenaakbaar voor, en verdedigen zich met allerlei hulpmiddelen. Slechts de moed, de natuurlijke bondgenoot van alle eerlijke overtuiging, kan daartegenover helpen; daarom vraag ik nog eens: waar zijn de moedigen?

Beginselen of overtuiging? Ik wil ieder, in wien de strijd reeds ontbrand is of ontbranden zal, toonen hoe hij op de meest eervolle manier beiden geeft wat hun toekomt; hij zegge: „Uit beginsel volg ik mijn overtuiging.” Dat zegge hij tot zichzelf, hij begripe goed wat dat zeggen wil, maar dan spreke hij het ook hardop uit en handele daarnaar; dat noem ik moedig; en met den moed in het hart, zal men wel ophouden hem verwijten te maken, die onder eerlijken strijd zijn overtuiging verandert.

Wat die anderen dus wel zeggen zullen mag mij niet te veel bekommeren; ik moet altijd weder terug tot mijn: „wat zal er van komen? wat zal het geven?”

Natuurlijk hoop ik dat er veel moedige Christenen zullen zijn, mannen en vrouwen, die open er voor zullen uitkomen hoe zij denken over de geloofsvraag. Als zoo de goede opvatting maar eerst vrijmoedig wordt uitgesproken, dan zullen er wel mannen gevonden worden, die de beweging leiden; mannen met verstandig inzicht, kalm, krachtig, betrouwbaar; mannen van allerlei belijdenissen, beroepen, kringen, streken, zeker ook eenigen die daartoe nu reeds aangesteld zijn, misschien ook eenige machtigen in den lande, en dan zal men beraadslagen: zonder twist of toorn, zonder ijdelheid of ijverzucht, niemand onnoodig krenkend, maar ook door niets weerhouden en alleen het waarachtig heil der Christenheid voor oogen.

Als dan de leden der verschillende kerken het maar eerst hierover eens zijn geworden, om de bewering dat Christus een God geweest is, te laten vallen, dan vallen al die scheidsmuren, die nu de Christenen scheiden, dan valt ook van zelf elke onnoodige en onschoone versiering van het godshuis, en dan zal een nieuw, groot en schoon leven zijn intrek nemen in het godsgebouw.

Hoe stel ik mij dan de toekomstige gestalte voor der kerk, of hoe wij deze instelling zullen noemen?

Ik heb daarvan, in het groote en in het kleine,

een duidelijke voorstelling, maar ik geloof niet dat het goed is dit hier nu reeds neer te schrijven. Mijn gansche streven is alleen om het Christendom ten nutte te zijn, daarom alleen schrijf ik; ik wil niet verwoesten, maar opbouwen; ik wil zelfs het nieuwe huis over het oude heen bouwen; en eerst als de omtrekken zichtbaar worden van „de nieuwe groote kathedraal”, dan mogen de oude gebouwen langzaam vervallen — maar niet onbeweend, ter wille van veel lieve herinneringen.

Maar alleen bouwen kan ik niet; ik kan wel het besluit nemen, openlijk wijzen op de noodzakelijkheid van den nieuwen bouw, maar ik zou het vermetel vinden, als ik, zonder daartoe een oproeping ontvangen te hebben, reeds nu mijn bouwplan openlijk uitlegde. Ik vrees ook dat ik daarmee geen voordeel zou doen, misschien zelfs afschrikken; want er zijn zooveel menschen, die wel inzien dat iets bestaands niet goed is, maar terugschrikken voor de gedachte van verbetering, omdat die verbetering tegelijk een verandering is; de gewoonte is wel de beste vriend, maar ook de ergste vijand van den mensch.

Men zou mij ook niet altijd begrijpen, of hier en daar een verkeerde voorstelling geven van wat ik wil. Ik kan het mij zoo voorstellen, maar ik heb er ook lang over gedacht en schrijf het nu eerst, na jaren; als men onvoorbereid zulke toekomstgedachten hoort, wordt men zoo licht afgekoeld, en ik wil juist verwarmen.

Maar dit wil ik zeggen: van de toekomstige gemeenschap der Christenen hoop ik, dat zij er telkens meer moge omvatten, dat de prediking van Jezus haar evangelie zal zijn, en dat ieder in haar zelfstandig met zijn God moge omgaan:

Eenheid in het groote,
 Vrijheid in de bijzaken,
 In alles de liefde.

Vertrouwend roept de moed: ik vermag alles met God! Zich geloovig overgevend zegt de ootmoed: zonder God kan ik niets. Mannen met dien moed en dien ootmoed zullen ook dit werk, hoe moeielijk het menigeen schijnen moge, tot een goed einde voeren. Maar het geloofsschild, dat men tot heden onafscheidelijk achtte van de gansche uitrusting, hangen wij vol eerbied bij de portretten onzer lieve dooden. En zoo vaak ons oog dan rust op die beeltenissen, rust het ook op dat schild en wij zeggen tot onszelven:

„Van de herinnering aan hen is het onafscheidelijk; maar als eerlijke strijders mogen wij het niet meer gebruiken, omdat wij niet meer gelooven aan de wonderkracht van den edelsteen, die daar prijkt. Zooals wij zijn, stellen wij ons onder de hoede van onzen eenen en eenigen God!”